
in de kerkelijke neutraliteit van de overheid sinds de Franse tijd en de invloed van de Verlichting en het piëtisme.⁸ Dat is in ieder geval al meer dan de traditionele verklaringen die óf de zendingsdrang als inherent aan het christendom zien en daarom helemaal niet verklaren, óf de plotselinge opkomst daarvan alleen maar logisch verbinden met de expansie van het Westen. Hoewel de bovenstaande invalshoeken ieder voor zich deelverklaringen bieden en in die zin waardevol zijn, ontbreekt het vaak aan een bredere context. Die context wordt volgens Peter van Rooden vooral gevormd door de verschuiving in de sociale en discursieve plaats van religie in de Westerse samenleving rond het einde van de achttiende eeuw. Hij bedoelt daarmee vooral dat de zendingspogingen modern waren omdat ze het moderne onderscheid tussen publiek en privaat vooronderstelden en uitdroegen, en daarmee ook het westerse christendom zelf veranderden.⁹ Dat dit binnen het (later theologisch omstreden) genootschapskader gebeurde, past daar wonderwel bij.

Hoe het ook zij, de zending ving aan en nam vooral in de periode 1850-1940 een grote vlucht, zowel qua resultaat als organisatie. De aandacht ging daarbij, zoals gezegd, voornamelijk uit naar de Nederlandse koloniën. In Nederland ontwikkelde zich een groot netwerk van genootschappen en hulpdiensten die zich met zending bezighielden. Door de opkomst van de Groninger theologie en vooral de moderne theologie ontstonden er in de jaren 1850 drie nieuwe zendingsgenootschappen, met hun wortels in het Réveil.¹⁰ Daarnaast werd in 1847 de *Doopsgezinde Zendingsvereniging* opgericht. Toen eind negentiende eeuw ook de kerkelijke zending vanuit de Gereformeerde Kerken in Nederland (GKN) een aanvang nam, kregen het NZG en de daaruit ontstane genootschappen steeds meer een Hervormd karakter.

De Gereformeerde Kerken in Nederland besloten op de synode van Middelburg (1896) dat zending een taak van de plaatselijke kerk was. Want, 'Geloovigen nu zijn wel geestelijk over heel de wereld, maar institutioneel alleen plaatselijk vergaderd'.¹¹ Gevolg daarvan was het ontstaan van plaatselijke zendende kerken, waarvan de autonomie toch enigszins werd ondergraven door de *Generale Deputaten voor de Zending onder Heidenen en Mohammedanen*, die het algemeen belang behartigden. Ook andere kerkgenootschappen begonnen zich, al dan niet kerkelijk, te organiseren. Uiteraard werd dit geheel aan zendingsorganisaties geflankeerd door de zogeheten hulpzending. Tal van verenigingen, vooral op het gebied van onderwijs en ziekenverzorging, steunden de hoofdorganisaties.

Daarnaast ontstonden er diverse andere initiatieven die niet door een kerkelijke denominatie werden bepaald. In Nederland valt daarbij allereerst te denken aan het *Nederlands Bijbelgenootschap* (1814), maar ook aan bijvoorbeeld diverse commissies

⁸ Zie voor een meer uitgebreide verklaring van deze argumenten: End, Th. van, 'Tweehonderd jaar Nederlandse zending: een overzicht', in: Th. van End e.a. (red.), *Twee eeuwen Nederlandse zending 1797-1997. Twaalf opstellen* (Zoetermeer, 1997), 1-24.

⁹ Een en ander wordt nader uitgewerkt in: Van Rooden, 'Nineteenth-century representations of missionary conversion'.

¹⁰ De volgende drie verenigingen scheidden zich van het NZG af: *De Nederlandsche Zendingsvereniging* (Rotterdam, 1858), *De Utrechtsche Zendingsvereniging* (Utrecht, 1859) en *De Nederlandsche Gereformeerde Zendingsvereniging* (Amsterdam, 1859).

¹¹ *Acta van de Synode der Gereformeerde Kerken te Middelburg 1896*, Art. 116.